

Ryc. 1. Haft na wykładzie koszuli męskiej wykonany ściegiem krzyżykowym, bawełną czarną, brązową i czerwoną. Pow. Koniaków, Śląsk Cieszyński. Muzeum Kultur Ludowych w Młocinach.

Na terenie Polski, gdzie od dawna krzyżowały się drogi handlowe i migracyjne oraz gdzie silnie zaznaczyły się w sztuce nie tylko wpływy Bliskiego Wschodu, ale przede wszystkim Zachodu — występują hafty zarówno starszego, jak i nowszego typu. Nie na wszystkich jednak obszarach przechowały się w haście do obecnych czasów stare wązki zdobnicze. Spotkać je można na terenach gęsto załesionych, trudniej dostępnych, bądź kulturowo nierozmytych, a więc w Kurpiowskiem, Lubelskiem, Rzeszowskiem, Lasowskiem, w pewnym stopniu także w Opoczyńskim i Łowickiem, oraz na obszarach górskich, a szczególnie w Beskidzie Śląskim.

Haft na bieliźnie, spotykany na obszarze polskim, ze względu na typ ornamentu można podzielić na dwie grupy: pierwsza obejmuje formy geometryczne i geometryzowane, znane od bardzo dawna, w drugiej zaś dominują motywy roślinne. W grupie pierwszej mamy nie tylko elementy geometryczne w formie krzyżyków, gwiazd, kwadratów czy rombów, jak w haftach pochodzących np. z terenów Lubelszczyzny czy Lasowiaków, ale także o liniach falistych, zwinie-

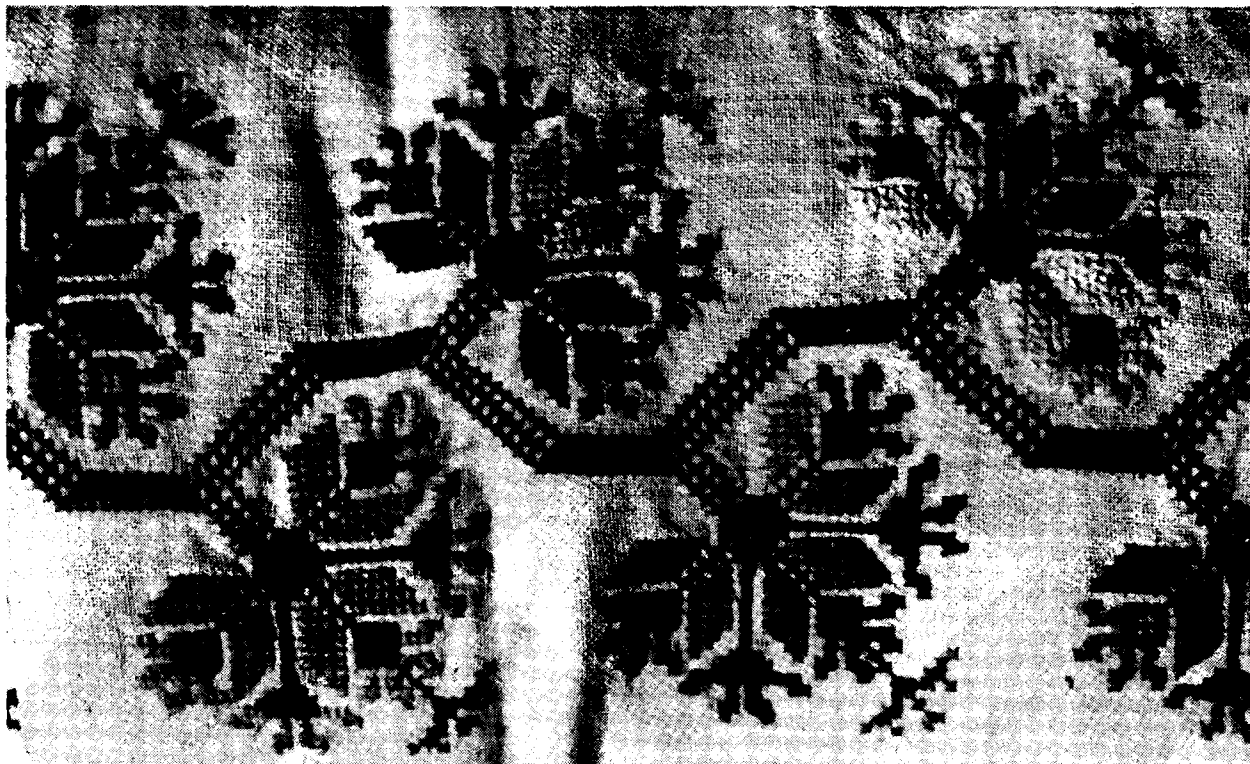
tych na podobieństwo litery S, jak np. w haftach rzeszowskich. Elementem do nich podobnym są motywy wykonane ściegiem łańcuskowym w formie spiralnie skręconych wolut, rozpowszechnione zwłaszcza w powiecie biłgorajskim, a nawet na terenach widel Wisły i Sanu. Nieco zbliżone, ale nawiązujące już do form późniejszych są niektóre hafty pochodzące ze Śląska Cieszyńskiego, w których jednak linia spiralna jest znacznie luźniejsza.

Inną nieco kategorię stanowią motywy geometryczne, nawiązujące z jednej strony do elementów spiralno-wolutowych, a z drugiej do nowych motywów roślinnych (tak np. charakterystycznych dla terenów kurpiowskich), w których pewną archaiczność wydobyla się przez wyrazistość uzyskaną za pomocą podkreślenia czarnym konturem, w zestawieniu z barwą czerwoną.

Haft nowszego typu związany jest wprawdzie tematycznie z motywami roślinnymi; lecz zachowuje niejednokrotnie formy geometryczne bądź geometryzowane. Motywy tego rodzaju są dość częste, zwłaszcza na Śląsku Cieszyńskim, a szczególnie na Pod-

LUDOWY HAFT ŚLĄSKI

BARBARA BAZIELICH

Ryc. 2. Haft wykonany bawełną, ściegiem krzyżyko wym. Wieś Jaworzynka, pow. Cieszyn.

górze Beskidzkim oraz w Łowickiem, Opoczyńskim i Świętokrzyskiem. Gdźieniegdzie nawet, jak np. w Opoczyńskim, występują one wraz z motywami geometrycznymi, albo też te ostatnie w swym układzie przybierają kształt roślinny. Do tego typu należy również zaliczyć motywy zoo- i antropomorficzne spotykane na Śląsku Cieszyńskim, których w innych częściach Polski na ogół się nie spotyka.

Do motywów zaliczonych do grupy drugiej, które dziś są znacznie powszechniejsze, należą rozmaitego kształtu liście, kwiaty i pączki mniej lub więcej stylizowane, jak rumianki, róże, tulipany itd., a w okolicach Wilanowa nawet słoneczniki. Zdobiny te w dużej mierze oparte są na wzornikach haftowanych bądź drukowanych, pochodzenia zachodnio-europejskiego, zadomowionych u nas zwłaszcza w XVIII i XIX wieku. Przedostały się one do ludu i dziś już w znacznym stopniu wyparły dawne wątki zdobnicze.

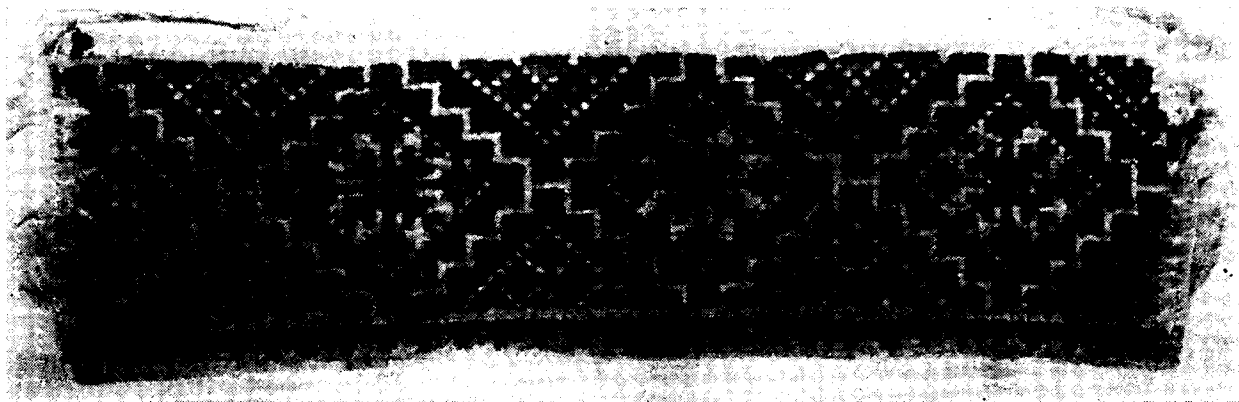
Przy rozpatrywaniu haftu jakiegokolwiek regionu — jak wiadomo — zwracamy uwagę nie tylko na jego stronę ornamentacyjną, ale także na wykonanie, gdyż nieraz może ono rozwiązać wątpliwości co do chronologii i pochodzenia haftu. Używanie technik hafciarskich na terenie Polski wiąże się bowiem często z podziałem, który zastosowałam wyżej, a więc z formą ornamentu. I tak wzory należące do grupy pierwszej wykonane są ściegami liczonymi, idącymi po linii płótna, jak krzyżykiem, łańcuszkiem czy ściegiem płaskim. Natomiast w grupie drugiej obok ściegu płaskiego i łańcuszkowego stosuje się ścieg wodny, dzierzgany, pełny i inne, których wykonanie nie jest

uzależnione od struktury materiału. Niewątpliwie do najstarszych z powyżej omówionych ściegów trzeba zaliczyć przede wszystkim: ścieg krzyżykowy (point de croix, Kreuzstich), ścieg płaski (point plat, Flachstich), ścieg łańcuszkowy (point de chaînette, Kettenstich), na co wskazują z jednej strony najstarsze zachowane okazy pochodzące z końca XVIII wieku, z drugiej zaś ich ogromnie rozległy zasięg. K. Moszyński pisze, powołując się na H. Blümnera, że krzyżykowy ścieg znany był podobno „już w starożytnej Europie południowej, Azji południowo-zachodniej i Afryce północno-wschodniej”¹. Niemniej jednak w Polsce istnieją tereny, gdzie technikę tę zapoczątkowano stosunkowo niedawno, bo dopiero z końcem ubiegłego stulecia, pod nazwą „ruskie szycie” (np. w Łowickiem). Nieco starszy jest na naszym terenie ścieg płaski, który rozwinął się zwłaszcza w dobie renesansu i baroku, a wśród ludu przyjął się wraz z ornamentem roślinnym.

Przechodząc obecnie do szczegółów śląskiego zdobnictwa odzieży trzeba zaznaczyć, że ten rodzaj ornamentu występuje niemal na całym obszarze Śląska².

¹ K. Moszyński: *Kultura ludowa Słowian*. Kraków 1939, II, 2, 804.

² A. Dobrowolska: *Wzory hafciarstwa ludowego na Górnym Śląsku*. Katowice 1936; A. Dobrowolska: *Zywotek cieszyński*. Katowice 1930; A. i T. Dobrowolscy: *Strój, haft i koronka w woj. śląskim*. Kraków 1936; T. Seweryn: *Strój Dolno-Śląski*. „Atlas Polskich Strójów Ludowych”; Walter Steller: *Schlesische Volkstrachten*. 1938; E. Grabowska: *Die Volkstrachten in Oberschlesien*. Wrocław 1935; M. Gładysz — materiały rękopiśmienne.

Ryc. 3. Haft na przyramku wykonany bawełną w kolorach czerwonym, czarnym i żółtym — ścięciem krzyżkowym. Pow. Biłgoraj. Muzeum Kultur Ludowych w Młocinach.

A więc nie tylko na południu u Górali Śląskich, ale także w stroju ludności grup podgórskich i nizinnych, a więc Dólan³, Lachów⁴, w okolicach Pszczyny i Raciborza, oraz dalej na północy w stroju Górzan⁵

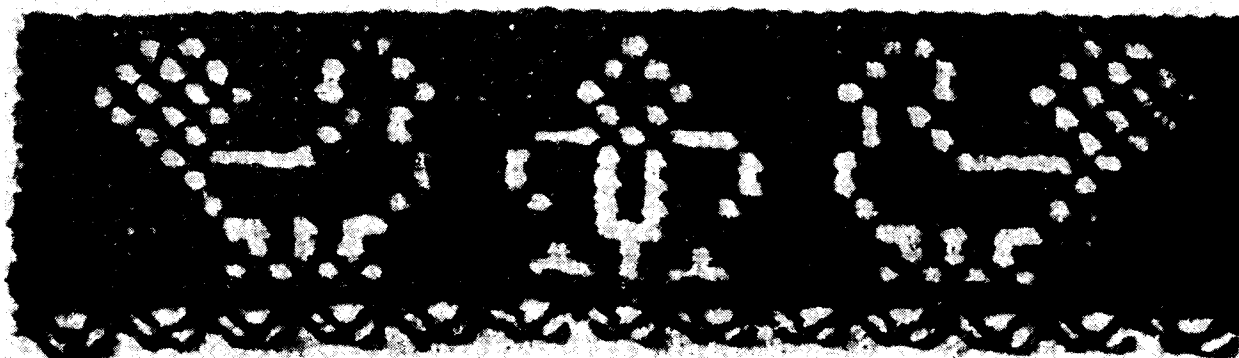
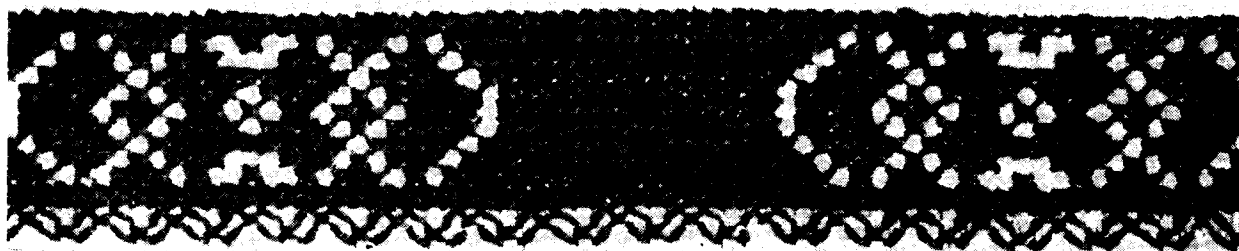
³ Grupa etnograficzna zamieszkująca dawny powiat bielski i wschodnią część pow. cieszyńskiego.

⁴ Grupa etnograficzna zamieszkująca poł.-zach. część pow. cieszyńskiego oraz pow. frydecki, frysztacki i przyległą część Śląska Orawskiego.

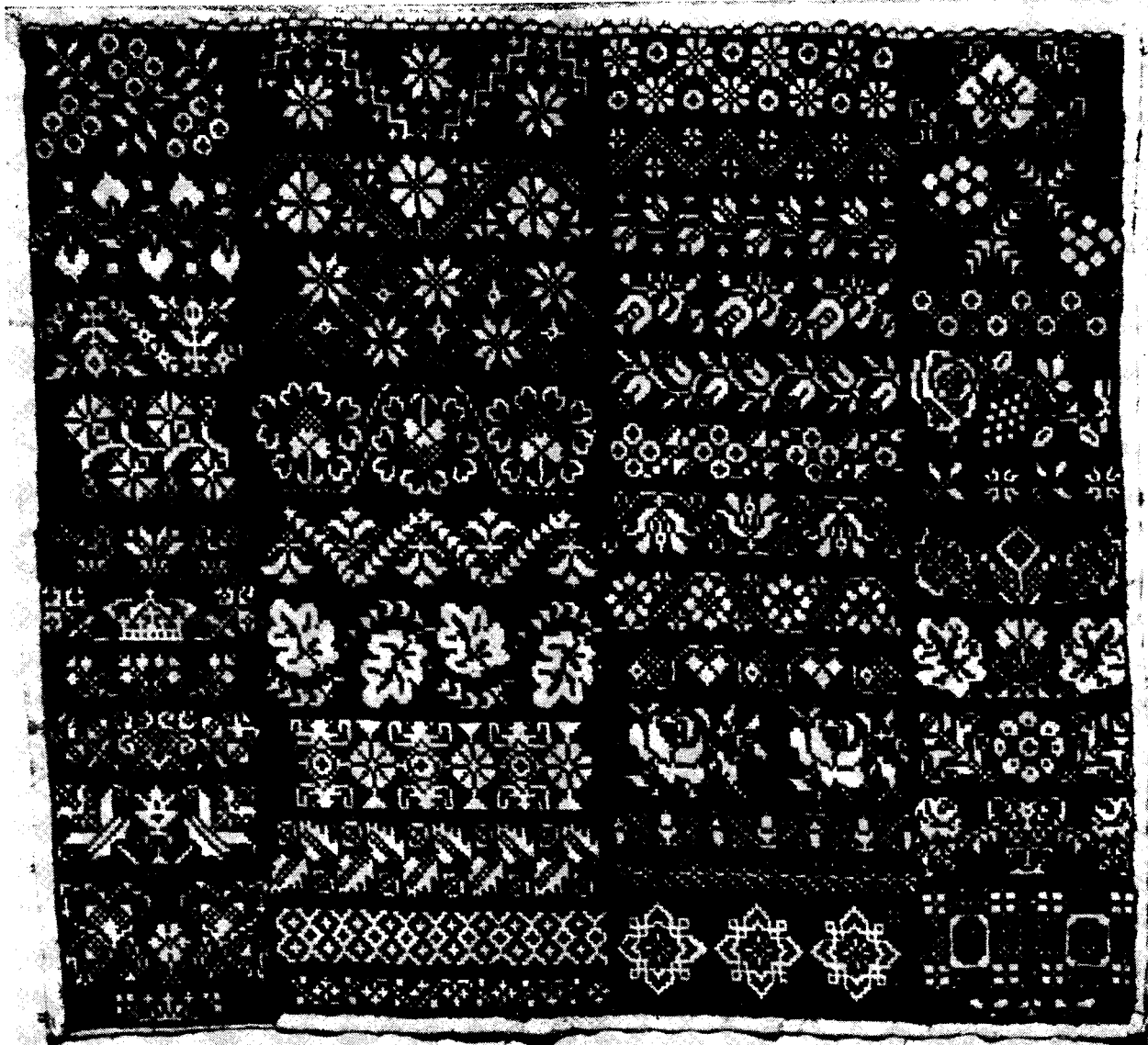
⁵ Grupa etnograficzna zamieszkująca pow. tarnogórski, bytomski i stalinogrodzki.

i Opolan⁶. Poza tym, jeśli chodzi o teren Śląska Dolnego, to, o ile mi wiadomo, również w stroju ludności jego południowych połaci górzystych nie należy do rzadkości. Na całej tej przestrzeni różnorodność haftu jest dość znaczna. Występują tu wszelkie jego rodzaje, poczynając od białego lub jednobarwnego haftu bawełnianego czy jedwabnego, poprzez wełniany, bawełniany i jedwabny haft kolorowy, aż do haf-

⁶ Grupa etnograficzna zamieszkująca pow. opolski.

Ryc. 4 i 5. Haft na koszuli wykonany ścięciem krzyżkowym. Wieś Jaworzynka, pow. Cieszyn.

Ryc. 6. „Pytle” (wzorniki) ze wsi Jaworzynka, pow. Cieszyn. Ze zbiorów Woj. Wydz. Kultury i Sztuki w Stalinogrodzie.

tu wykonanego nicią złotą i srebrną oraz kolorowymi paciorkami. Wszystkie te odmiany bynajmniej nie są wyłącznie charakterystyczne dla któregoś z wyżej wymienionych regionów śląskich, zdarza się bowiem, że występują samoistnie w różnych stronach. I tak np. na odzieży Górali Beskidowych pojawia się haft jednobarwny najczęściej czarny, czerwony lub brązowy. Jest to haft bieliźniany, a zdobi przede wszystkim kołnierzyki i mankiety kobiecych bluzek, tj. „kabotków”, rozcięcia („zaniedrza”) koszul męskich, przy koszulach świątecznych także ich mankiety, oraz narożniki chust. Hafty tego rodzaju rozwinęły się na obszarze Beskidu Śląskiego, a do obecnych czasów przechowały się zwłaszcza we wsiach Jaworzynka, Koniaków i Istebna.

W stroju ludności podgórskiej przeważał do końca ubiegłego wieku haft złoty i srebrny, pokrywający gorsety („żywotki”) oraz, w mniejszym stopniu, wie-

lobarwny haft na chustach i fartuchach. Haft kolorowy ze Śląska Cieszyńskiego nie jest jednakże tak bogaty i różnorodny jak kolorowy haft w stroju pszczyńskim. Tutaj występuje on nie tylko w gorsetach („opleckach”), czepkach panny młodej i czepczkach dzieciennych, ale także na pasach płócien-nych, którymi owijano dzieci do chrztu, tj. „powojnikach”. Nadto pojawia się jeszcze haft biały na bluzkach kobiecych („kabotkach”), fartuchach i chustkach. Na Śląsku poza Ziemią Pszczyńską haft biały znany jest także w Cieszyńskiem, Raciborskiem, Rozbarskiem, Opolskiem i południowych częściach Dolnego Śląska. Pokrywa on czepce, chustki oczePINOWE, fartuchy i „kabotki” oraz kołnierzyki przy koszulach męskich (np. w stroju rozbarskim). W stroju Górzan i Opolan wraz z haftem białym występuje, podobnie jak w Pszczyńskiem, także haft wielobarwny, i to głównie na gorsetach i fartuchach.

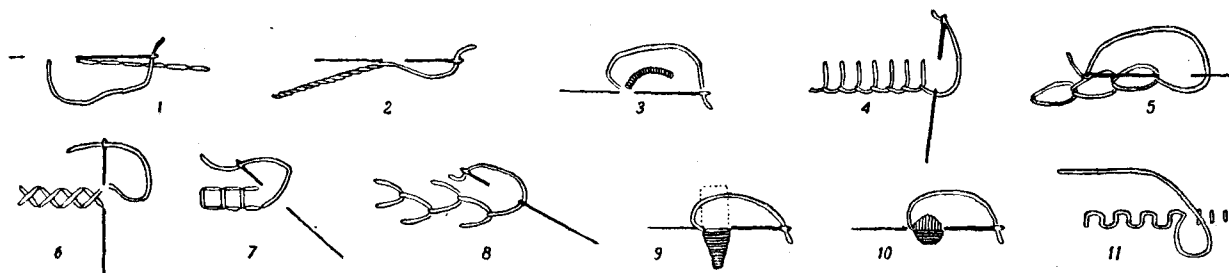

Ryc. 7. Haft na gorsecie opolskim. Muzeum w Opolu.

Z techniki hafciarskiej ścieg krzyżykowy ma na Śląsku obecnie zastosowanie wśród Górali Beskidowych, a znany był nie tylko w Pszczyńskim, ale także prawie na całym obszarze Śląska Południowego. Na pozostałych zaś terenach stosowano ściegi: płaski, pełny, wodny i łańcuszkowy.

Ścieg krzyżykowy wiąże się ściśle z ornamentem geometrycznym i geometryzowanym, co nie pozostaje bez znaczenia, albowiem motywy i technika, jak wiadomo, tworzą zespół haftów starszego typu, opartych na zasadzie liczenia nitki tkaniny podczas wyszywania. Ścieg krzyżykowy ma zastosowanie jedynie w zdobieniu odzieży płóciennej lnianej, a więc przede wszystkim koszul, chustek oczepinowych i świątecznych. Pozostałe rodzaje techniki, najczęściej nie uzależnione od struktury płótna, na obszarze Śląska należą wraz z ornamentem roślinnym do grupy haftów nowszego typu, przy czym występowanie ich nie jest związane z rodzajem tkaniny. Prócz tego w hafcie białym używa się jeszcze ściegu dzierganego, an-

gielskiego i innych. Nie wspominam tutaj o technikach haftu złotego, gdyż jest to sprawa całkiem odrębna. Porównując rodzaje techniki haftu śląskiego z występującymi na innych terenach Polski, zauważyć można, że na Śląsku, na który tak silnie oddziaływały bezpośrednio wpływy zachodnio-europejskie, jak też rozwój przemysłu, przetrwały zakątki przechowujące dawne tradycje zdobnicze. Tradycje te dostrzec można nie tylko w technice wykonywania, ale również w motywach, zestawieniach barw i kompozycji całego ornamentu. Przytoczę tu znowu jako przykład haftu Górali Beskidowych, w których wyróżnić można typ haftu o motywach czysto geometrycznych oraz typ haftu o wzorach geometryzowanych roślin, zwierząt i ludzi. Te dwa ostatnie, jak już wspomniałam poprzednio, na pozostałych obszarach Polski występują bardzo rzadko. Lecz motywy geometryczne nie są najbardziej charakterystyczne tylko dla tego terenu. Wykraczają one bowiem poza granice Europy i przybierają zasięg ogólnoświa-

Ryc. 8. Rodzaje ściegów: 1. stębenkowy, 2. wodny, 3. okrętkowy, 4. dziergany, 5. łańcuszkowy, 6. krzyżkowy, 7. kwadratowy, 8. gałzkowy, 9. płaski, 10. pełny, 11. szczebelkowo-meandrowy.

towy, mając również swe odpowiedniki w ozdobnym tkactwie ludowym. Stare wątki zdobnicze zachowały się tutaj dzięki tradycji, a o jej żywotności świadczą m. in. szczególnie troskliwie przechowywane haftowane wzorniki, tzw. „pytle“.

Na pozostałych terenach śląskich dominują motywy roślinne i to zarówno w hafcie wielobarwnym, jak i białym. Przedostały się one i rozwinęły wśród ludu tuższego głównie za pośrednictwem drukowanych wzorników oraz maszynowych haftów miejskich, pokrywających wstążki i wstawki do bielizny. Pośredniczkami w tym procesie były niejednokrotnie hafciarki specjalistki, które swą umiejętność często wynosiły ze szkół lub z praktyki w mieście. Pod względem formy, techniki i kolorystyki motywy te niewiele różnią się od haftów tego samego typu z innych regio-

nów Polski. Dla porównania przytaczam tu dwie ilustracje, jedną ze Śląska opolskiego, drugą z pow. sandomierskiego, przedstawiające hafty wykonane kolorową bawełną, ściegiem płaskim i wodnym, o motywach odbiegających od formy naturalnej roślin.

Zależnie od sposobu wykonania ornament — jak wiadomo — może być wklęsły, płaski lub wypukły. Haft rozpatrywany sensu largo w stosunku do tkaniny, na której występuje, bez względu na technikę jest niemal zawsze wzorem wypukłym, jakkolwiek normalnie wypukłość haftu powstaje tylko przez zastosowanie techniki pełnej. Ornament wklęsły natomiast tworzy się przez zupełne zahaftowanie tła, które przybiera nieregularne formy przysłonięte kształtem motywu. Sposób ten, nader rzadko stosowany nie tylko w Polsce, ale nawet na całej Słowiańszczyźnie,

Ryc. 9. Haft na mankierce przy koszuli kurpiowskiej. Ze zbiorów P.I.S. w Warszawie.

znany mi jest jedynie — jako współcześnie używany — z odzieży Górali Śląskich.

W haftach starszych zachowany jest pewien umiar, który uwidacznia się nie tylko w formie, ale i w barwie. Zauważyć to można w zdobnictwie odzieży, którą noszą w Beskidzie Śląskim, gdzie na ogół dominuje jednobarwność. Podobnie rzecz ma się i na terenie całej Polski, przy czym do barw czarnej, czerwonej lub brązowej dołączyć jeszcze trzeba żółtą i niebieską, które pojawiają się zazwyczaj w połączeniu z poprzednimi. Ponieważ haft występuje najczęściej wzdłuż szwu albo krawędzi, przeto ma przeważnie układ pasowy. Motywy w tym układzie mogą powtarzać się rytmicznie, przy czym rytm wyraża się nie tylko w samej formie, lecz i w barwie. Rytm barwny w haftach śląskich na ogół nie występuje. Natomiast symetria, której poczucie u Ślązaków zaznacza się bardzo silnie, jest stosowana powszechnie, i to zarówno w urozmaiconym układzie zdobin jak też i barwie.

Jak już zaznaczyłam poprzednio, w haftach z terenu Śląska, zwłaszcza beskidowego, występują wątki starszego i młodszego typu. Wprawdzie materiał rzeczowy nie odnosi się do czasów dawniejszych niż pierwsza połowa ub. stulecia, jednakże zagadnienie zarówno pochodzenia, jak i wieku haftu śląskiego zarysowuje się dość jasno w oparciu o materiał porównawczy, zwłaszcza o motywy i techniki o zasięgu światowym. Wątki zdobnicze bowiem są elementem o niezmiernej sile ekspansywnej i jeżeli natrafiają na podatne podłoże społeczno-gospodarcze, rozchodzą się wówczas wszystkimi możliwymi drogami, a więc i przez fale kulturowe płynące z jakiegoś centrum, przez migrację ludności, podboje i szlaki handlowe oraz wszelkiego rodzaju kontakty, których, jak wiadomo, nigdy nie było brak na Śląsku. To, że tradycja przechowała na niektórych obszarach Śląska

Ryc. 10. Haft na fartuchu wykonany kolorową bawełną. Opole. Muzeum w Opolu.

stosunkowo niewiele wątków zdobniczych, wpływa również z samej specyfiki tego regionu. Inny niż gdzieindziej w Polsce charakter pracy człowieka, inny tryb życia oraz dość wczesne na ogół zetknięcie się z nowymi przemysłowymi miastami i ich kulturą wyrobiły wśród ludności tych terenów odmienne upodobania i odmienny smak estetyczny, dostosowany do codziennych potrzeb i wymagań.

Fotografie wykonał Stefan Deptuszewski.